

Meta Kušar

Kako režemo sanjski kruh

Kdor zanika sanje, zanika poezijo.

Tin Ujević

Na neki polici v svoji knjižnici imam edino *Sanjsko knjigo*. Moja botrica Roza Kutny jo je kupila konec 19. stoletja v Fischerjevi knjigarni na Kongresnem trgu, najlepšem trgu v Ljubljani. Leta 1821 je bil v mestu kongres Svete alianse in trg z zvezdastim parkom so uredili za spomin na dogodek, ko so se po njem sprehajale evropske kraljeve in cesarske glave in politiki, ki so sodili zraven. Morda jo je kupila že pred letom 1899, preden je Sigmund Freud izdal svojo knjigo *Tolmačenje sanj*, ali pa morda istega leta. Podnaslov pove, da je napisana po najstarejših ohranjenih virih: *Najnovejša in popolna ilustrovaná sanjska knjiga z dodatkom števil, ki naj se v loterijo stavijo. Po najboljših virih in izkušnjah staroegiptskih duhovnikov in perzijskih magijcev nabrana in sestavljena*. Podnaslov ni le starinski reklamni trik 19. stoletja, kajti tudi na babilonskih ploščicah iz 7. stoletja pr. Kr., na katerih je ohranjena najstarejša sanjska knjiga, so napisane razlage po enakem principu. Babilonci so sanje takole razlagali: “Medvedovo meso jesti: upor. Opičje meso jesti: prisilen nakup. Običajno meso jesti: mir v duši ...” V moji sanjski knjigi gredo litanije pomenov po enakem mehanizmu: “Oreh: muke, ozdravljenje. Orehe klatiti: skrb. Orehe lupiti: slaba plača. Orehe tolči: denar, kmetija. Orehovo jedrce: prepir, zmaga nad sovražniki ...” in tako do konca knjige.

Razlaganje sanj je staro prav toliko, kolikor je star človek. Ob teh babilonskih ploščicah so najstarejše ohranjene sanjske knjige še iz obdobja 12. dinastije vladarjev iz Starega Egipta in indijske razlage v Atharva-vedah iz 5. stoletja pr. Kr. Vse naše življenje vre iz neznane moči. Stari ljudje so ji

rekli božja sila, sodobna psihologija jo imenuje nezavedno. Sanje in pesmi so pisma, ki jih dobivamo iz nedoumljivih globin, če to priznamo ali ne, kajti mitski človek spi z nami v naši postelji vsak večer. Kot je vulkan izvir energije ter so v njem hkrati ogenj in voda, zemlja in zrak, je velik del naše psihe, o katerem komaj kaj vemo, skrajno energijski, neznan, teman, vendar ne molči. Človek se mu želi približati, čeprav se ga boji, vendar je nagon po transcendenci od vekomaj močnejši.

V somraku, ki je takoj za svetlobo zavesti, je stlačeno vse tisto, kar je človek iz svojega življenja odložil ali v strahu vrgel tja. Tam je veliko snovi, ki jo je v temo skrivala njegova družina, material je v varno shrambo pozabljenja metal ves njegov rod. Če se človek upa spustiti še globlje, najde stvari iz dolgega obdobja obstoja naroda, ki mu pripada. Spozna dosežke, surova in podla dejanja pripadnikov, vsakega posebej in vseh skupaj. Tam so doma sence narodov, ki jih njihovi lastniki nočejo videti, zato jih v vsakdanji politiki mečejo na politično skupino, ki ji ne pripadajo, vse politične stranke enega naroda pa sence in napake zmečejo na druge narode, ker so le redki dovolj pogumni, da napake pripišejo sebi in svoji skupini. Za kaj takega je treba precej zavesti. Končno so v temi še zakladi vsega človeštva – od davnine in tudi včerajšnji, ki si jih ne upamo pogledati. Tja stlačimo nepriznane dosežke, spoštovanja vredne dogodke in genialnost ljudi. Tam čakajo kot neodkrit zaklad. Tam so tudi vse človeške hudobije, silne zablode in pošastne morije. Znanstveno jim rečemo kompleksi in arhetipi. Nabiti so z velikansko energijo in mi bi se radi dokopali do nje, kajti energija je življenje. Najgloblje v človeku je transcendentno središče, ki je v psihi in hkrati tudi zunaj nje, zato našemu egu omogoča konzultacijo z globljo in širšo resničnostjo, kot je egoistična narcisoidnost. Vse sodobne psihološke ugotovitve niso nič novega, nek-daj so bile na svoj mitski način navzoče v tradicionalnih religijah vsega sveta. Razumljivo, da nekaj, kar je velikansko in neskončno močnejše od posameznika, pričakuje vsaj spoštovanje. Atomski fiziki so nas naučili, da je v vesolju vse živo in sodeluje med seboj. Odzivi so odvisni od našega pristopa. Če smo pametni, transcendence ne izzivamo. Izkušen človek pozna zmogljivosti ega, njegovo majhnost in pomembnost hkrati, zato se v življenju ne bo nehal truditi. Prisluskuje sporočilom iz sanj in pazljivo tuhta o njih, da bi ugotovil, kakšne življenjske usmeritve ga čakajo. Petrove sanje iz Nove zaveze, zapisane v *Delih* (10,11), so usodno pretrgale stare kulturne vzorce. Pravzaprav je bila odločilna umetnost razlage sanj, saj si jih je apostol Peter razlagal drugače, kot so predvidevali stari judovski zakoni. Evangelija ni oznanjal samo Judom, ampak tudi drugim. Vsem.

Kdor noče iskati napotkov neposredno v sanjah in verzih, se posveča poeziji v svetih knjigah sveta, v katerih bo našel razlage in usmeritve, ki jih je življenje v tisočletjih nešteto krat potrdilo.

Vedno so obstajali častilci zlatega teleta, ki niso imeli nobene druge izkušnje kot izkušnjo tega sveta, to je mesa, oblasti in zlata. Gre za ljudi, ki imajo toliko morale, kot je ima ameba, zato jih višje resničnosti ne zanimajo, četudi je kdo izmed njih v desetih letih postal državna elita, torej najbogatejši človek v kateri koli izmed evropskih tranzicijskih držav. Kako uspešna je kompleksnost preživetja amebe, ni velika skrivnost. Sporočila, ki širijo našo zavest, imajo veliko možnih poti, da pridejo do nas, ker je bilo mišljeno, da jih ne zgrešimo, če imamo odnos do njih; kajti del sporočila, ki ga iščemo, je že v nas. Če le gledamo, kaj se dogaja, in prislušujemo znamenjem, ki pričajo o navzočnosti neba in pekla, ne krepimo vzdržljivosti. Nagon po ohranitvi potrebuje širšo zavest, če si človek želi kompleksnejše preživetje. Nikakor ne smemo pozabiti, da lahko vidimo samo tisto, kar je že v nas.

V sanjah in vizijah čas poteka drugače kakor v kavarni pred mestno hišo, v kateri pijemo kapučino. To je znano že od nekdaj. V kavarni ima dan štiriindvajset ur in leto 365 dni, v vesolju pa je eno leto, imenovano Platonovo leto, čas, v katerem gre zemlja skozi vseh dvanajst nebesnih znamenj, torej je po kavarniško dolg 365 let. Človek pa ne živi samo v mestni hiši in kavarnah, ampak je v svojih globinah vesolje, zato pravimo, da je mikrokozmos. Ima vse možnosti, da v svojem vsakdanjem življenju doseže najvišjo zavest, ki ji rečejo kozmična, vesoljna ali Kristusova zavest. Indijci so jo že davno poimenovali kronka čakra. C. G. Jung, ustanovitelj analitične psihologije, je v osebnem pogovoru z Miguelom Serranom leto dni pred smrtjo izjavil: "Čakre so središča zavesti in kundalini ali ognjena kača, ki je zvitna na dnu hrbtenice, je čustveni tok, ki teče vzdolž vse hrbtenice ter združuje tisto, kar je spodaj, s tistim, kar je zgoraj, in nasprotno. Nižje čakre predstavljajo živalsko zavest." Kdor je sposoben videti 365 let tako natančno, kakor vidi en dan, je prav gotovo jasnoviden. Razum česa takega vsekakor ne zmore; brez pomočnikov zmore analizo, pri sintezi pa je že bolj ubog, pa če se še tako napihuje. Neskončna sila nezavednega ne more biti ujetnik razuma, kakor tudi mi ne moremo biti ujetniki sanj, čeprav se v *sanjarjenje* radi umikamo.

Zahodna sodobna umetnost in peklenska čustvena revščina vsakdanjika natančno kažeta specialistično, racionalno usmerjenost našega življenja. Racionalni vpliv je še večji kakor po drugi svetovni vojni, čeprav v resnici od prvega pojava racionalizma treniramo svoje zaupanje znanosti in tehnologiji, zelo malo pa se poglobljamo v iracionalna sporočila: sanje,

poezijo in nauk, ki ga je začel širiti Kristus. Ta igra *out – out* je nevarna in za psiho čisto neprimerna. Ko umetnost postane racionalna, nima kam, ko krščanstvo postane racionalno, postane izpraznjen obred in ko se na sanje spravimo le s poznanstveneno metodo, jih lahko parkiramo samo ob seksualnosti. Duh ne opazuje predmetov, ampak gre za pomenom, ki jih povezuje. Že Freud je sanje, ta iracionalni produkt, spravil v specialistično, ozko obravnavo, ker se je kot človek, ne le kot znanstvenik, preveč bal “črne plime blata okultizma”, kakor je zaupal kolegu Jungu.

Kako se na Zahodu zdaj vedemo do somraka prvobitne noči, v kateri zavest še ni bila dokončno ločena od celote? Nebogljeno. Ljudje v glavnem ne vedo, da so sanje zdravilo za čustva, enako kakor tudi pesništvo. Sanje in poezija sta obliki čustvene vzgoje, ki jo v velikem delu sodobnega civiliziranega sveta podcenjujejo; s tem nas silijo, da živimo v nenehnem sporu z dušo. Še nas pesnike kritiki silijo, da se ukvarjamo z njihovimi kompleksi, ker sami dalj od njih ne vidijo. Razumu dovolimo, da si na vseh področjih poskuša podrežati iracionalno, in mu pripisujemo kompetence, ki jih nima. Ker je ta poskus jalov, si razum pomaga z dresuro, še bolj pa s tržnimi mehanizmi. Ker mu to ne uspeva, se hitro zateče k moči, sili in šikani. Nasilje je edini odgovor, ki ga civilizirani svet pozna, ko razum začne “urejati” iracionalno življenje. Kapitalizem domišljijo sistematično usmerja v lastnino, in kjer je bilo meščanstvo z vsemi čustvenimi produkti nekdanj uveljavljenega sloja uničeno, kakor v nekdanjih komunističnih državah, so ljudje nesposobni razločevati med kvaliteto in kvantiteto. Prevečkrat postajata isto. V tranzicijskem potrošništvu je kvantiteta že kar kvaliteta. Določenim ljudem v politiki in tudi v umetnosti so od nekdanj pripisovali kvaliteto zaradi lojalnosti skupini. Pri umetniški kritiki je lojalnost skupini ali pripadnost določeni umetniški stranki prvi pogoj za kritikovo kurtoazijo.

Kakšen pomen imajo v takšnih razmerah sanje, iz katerih vse pomembno raste?

Umetnost je postala površna, umetniki prav tako, četudi z akademskimi naslovi ostajajo prilagodljivci brez izrazitega horizonta in tudi brez vertikale, saj svoje osebno mnenje podrežajo kolektivni usmeritvi skupine. Ne vsi, večina. Napadi na takšno prilagojenost in “primernost” imajo med mladino le samodestruktivne oblike, ki ne ponujajo nobenega izhoda, samo pozornost zbudajo. Ljudje z domišljijo, s poslušom za simbolni sanjski svet, so ožigosani za “sanjače” ali “čudake”; to materialistično usmerjenim pomeni samo eno: inferiornost. Za tiste, ki svet urejajo z močjo, je iracionalnost samo nadležno čudaštvo, ki ga ne morejo nadzorovati. Rokohitrške ekonomiste, ki ne spoštujejo niti prava niti trajnosti

in so privezani k finančnim jaslim, pri katerih pitanje ni vprašanje njihovih osebnih rezultatov, bodo šele življenjski pretresi naučili, da samo s sodelovanjem svoje podzavesti uresničimo kvalitetne dosežke. Ni ga politika, ki bi se zavedal, kaj šele priznal, da prav neodvisni umetniki, ki lobistično niso nikamor vpeti, najnatančneje "napovedujejo" prihodnost. Samo preglejmo literarne zgodovine evropskih narodov. Politiki in trgovci in bančniki so se čudili, ko je završalo in se je dekadenca prekucnila v množično uničevanje. Mnogi umetniki so čutili vse, velikokrat so bili v vlogi razlagalcev *sanj*, ne da bi sami vedeli, zato so težko živeli.

Individualiste so v vseh obdobjih ocenjevali za manjvredne tisti, ki se bojijo individualnega. Kolektivistični, ki trepetajo pred lastno specifično težo in svojo podzavestjo.

Ofenziva racionalizma je vse močnejša in sodobna umetnost vzporedno z njo propagira svet teme, precej nesposobna pa je posredovati simbole transformacije, ki jih umetniki na meji med budnostjo in snom tkejo v svojo umetnost oziroma jih noč v sanjah razkrije vsakomur izmed nas. Propagiranje telesnosti, še več, mučenje telesa, rezanje, prebadanje na odru, ki je sredi maničnega tempa sveta, je pripeljalo do *body arta*. Umetniki, ki razširjajo temo, se popolnoma nič ne zavedajo, kaj počnejo.

Pesnik, ki je sposoben okolici "dati" kaj več od narcisoidnih in egoističnih potreb, nima želje, da bi bralcu svoje komplekse ponujal kot umetnost. Vse, do česar se je dokopal s trpljenjem, ki spremlja delo, garanje, bo rad nadgradil z nadarjenostjo; s tem bo svojo "diagnozo" predelal v nekaj, kar je kljub pretresljivosti umetnost. Lepo. Umetnik, ki se upa spustiti v globino, iz katere dobi energijo, bo z ustvarjenim svetil dlje, kot seže nevrotičnost. Človek ni pesnik zato, ker v življenju z eno nogo stoji na eni strani prepada, na kateri ga stiskajo čustva, z drugo pa na drugi strani, na kateri ga bridki razum peha v dvom. Tudi ne zato, ker se brez omejitev prepušča nagonom in strastem in obravnava moralo kot nekaj nenaravnega. Zaradi vsega tega je človek samo duševno neuravnotežen, ni pa pesnik. Slovenski pisatelj in dramatik, najgloblji, Ivan Cankar (1876–1918), je trdil: "D'Annunzio nam je ukradel Reko, in kdor krade, ne more biti pesnik." Le kaj bi pisal o serijskih roparjih lepote?

Če bomo razum častili kot Boga in egu omogočili narcisoidno samopašnost, se ne bo dobro končalo. Racionalnost brez modrosti ni kultivirana. Modrost nastane, če so ob intelektu čustvovanje in izkušnje. In šele modrost iracionalnosti dovoli sodelovati, ker jo čuti kot legitimem del celote.

Kako neskončno daleč smo od modrosti, ki jo je izrekel Oscar Wilde: *Narava posnema umetnost!*

Prav vsakdo se lahko sreča z uničevalnimi posledicami podzavesti. A sanje niso le senčni, destruktivni del, čeprav so iz noči, iz čisto tujih predelov, ki se jih ne zavedamo. Njihovi vrednosti grozi inflacija. Malikovalci sanj bi radi vse življenje počivali na analitični zofi. Spet drugič sanje razvrednoti "znanstvena" razlaga, ki jih vidi le kot osebno podzavest. Sanje pa so kot vsako osebno doživetje: zahtevajo, da zavzamemo stališče. Brez tega ne bo zdravilnega učinka. Sanje so kašipot, kakor vse, kar prihaja z onega sveta, ne cilj našega življenja. Freud in njegovi somišljeniki v sanjah raziskujejo osebno podzavest, Jung pa v njih išče tudi vsebine naše skupne podzavesti, v katero sodijo miti in religije. Szondi je v njih raziskoval družinsko podzavest.

Ni mogoče reči, da so bili v Starem Egiptu ljudje modrejši, nekateri vladarji pa so bili vendarle preudarnejši od današnjih politikov. Upoštevali so spiritualna pravila, imeli so nekaj uvida v psihične globine, zato so se vsaj toliko zavedali svoje sence, da so razmišljali o svojih dejanjih in o posledicah, ki so jih imela za vse ljudi. Prav od enega takih faraonov nam je ostal pregovor o sedmih debelih in sedmih suhih kravah. Pregovor je ostanek njegovih sanj, ki mu jih je razložil Jud, kajti faraon se ni smel poglobljati v drug svet, ker bi bilo to zanj prenevarno. Kakor je rekel Oscar Wilde: narava posnema umetnost razlagalca sanj. Odrešilna modrost tudi v analitični ordinaciji prihaja od obeh: od tistega, ki je sanjal, in tistega, ki pomaga, da sanjalec najde pravi pomen sanj. Ne pozabimo, da je prav vzpostavljanje povezave med zavestjo in nezavednim tisto, kar zdravi. Tragičnost junakov raste prav iz porušene povezave med tem in drugim svetom. Zunanja moč in zunanji uspeh sta najnevarnejša, čeprav ne edina uničevalca povezave z lastnimi globinami, kot kaže tisočletja stari ep o Gilgamešu. Zavest, Gilgameš, želi brezobzirno prevladati nad vsem, tudi nad podzavestjo, Enkidujem, dokler usoda boja ne prižene do bridkega konca. Umetnik podobno kot vsak človek hitro postane tragični junak, če dovoli, da ga prevzameta zunanja moč in *hibris*. Od uspeha prevzet, ohol in razuzdan izgubi navdih, zunanji uspeh ga pahne v podcenjevanje, zato ne spoštuje dinamične in dialektične celote. Inferiorno pozicijo odrine, preveč prevzeten je, da bi zmožel videti v njej svojo polovico, in to ga spodnese na njegovem lastnem dvorišču.

Sanje so bile pomemben navdih za vrače in že od nekdaj tudi za umetnike. Celo vladarji, ne le faraoni, in visoki politiki so v njih iskali pomembne vzgibe za svoje odločitve. Kitajski vladarji so imeli profesionalne razlagalce sanj in Aleksander Veliki je pred osvajanji poslušal njihove nasvete; to pa ni pomenilo, da bi mu morali "brati misli" in formalno potrjevati njegove želje. Sanje je poslušal kot opozorilo, ne kot še

en izgovor za egoizem. Pomembni so Konstantinove sanje in glas, ki mu je sporočil: "V tem znaku boš zmagal!" Sprejel ga je (križ), dobil bitko in se pokristjanil.

V Rimu je bilo vse drugače. Sanje so postale hudičevo orožje politične moči. Vladarji so imeli razlagalce, ki so bili precej podobni današnjim vojaškim svetovalcem, in sanje so postajale predhodnica krvavega meča. Vladarji antičnega Rima so imeli do nezavednega zelo slab odnos, to pa je povzročalo politično paranoidnost. Sanje so bile celo predmet špijonaže. Tiberijevim podanikom je grozila stroga kazen, če so sami odšli k profesionalnim razlagalcem in iz oči v oči vprašali za nasvet. Pri konzultaciji je moral biti navzoč vohun, ki je o sanjah in razlagah poročal vladarju. A to še ni bilo vse. Po cestah, shodnicah, trgih in kopališčih so prisluškovali pogovorom, ker je bilo pripovedovanje sanj priljubljeno. Mnoge so zaradi njih usmrtili. Bile so tako nevarne kot pozneje ideje oziroma besede, ki so bile v vseh totalitarnih državah delikt. Še dvajset let ni od tega, kar je bil v srednji Evropi v kazenskem zakoniku verbalni delikt. Zavest, ki nikoli ne vidi celote, hitro omaga, ker v svoji kratkovidnosti sklepa, da je vse propadlo, če propade tisto, kar zaznava. Ne zaupa ničemur, česar ne nadzoruje ali si ne zna predstavljati; ne predstavlja si, da obstaja še kaj, kar bi človeka lahko izvleklo iz pogubne situacije. V politiki paranoja zapira usta vsem, ki bi znali ponuditi najmodrejše rešitve, pa če prihajajo iz politikovih *sanj* ali *sanj* sodelavcev.

Karel Veliki ni imel predsodkov do sanj, imeli pa so jih mnogi zgodnje-krščanski dostojanstveniki in papeži; s tem so izražali odpor do svoje podzavesti. V sanje so projicirali hudičeve sile, ki so jih bili dolžni preganjati, hkrati pa so bili poistoveteni s papeštvom, z močjo, s svojim položajem "Boga na Zemlji".

Ko človeka obsede racionalizem in ob tem javno mnenje iz iracionalnega naredi ničvredno bagatelo, odpravi Boga. Brez Boga, Celote, Enosti sanje izgubijo pomen. Če Boga ni, se ne more "vpletati" niti v sanje, kaj šele v življenje. Če pa numinozno ni vpleteno, so sanje res bagatela. Zato postanejo predmet posmeha. Celo Freud je verjel, da je numinozno samo v seksualnosti, zato je sanje postavil na zanimiv seksualni, vendar znanstveni prestol. Totalitarni režimi so odgovorili na odpravo Boga z najpogubnejšo mahinacijo. Iz svojega diktatorja so ob pomoči uzakonjenega kolektivismu – individualnost je bila sankcionirana – naredili boga in to se je prijelo. Človek brez Boga ne more živeti in celi narodi so precej "avtomatično" padli v roke t. i. živih bogov. Najbolj prepoznavni so bili po tem, da so najbolj od vsega ljubili rituale smrti. V demokratičnih državah je opaziti diktat "izmov". Zdjaj vlada konzumizem. Lahko vidimo, kako

počasi se čustva razvijajo, saj smo po dveh tisočletjih zahodnoevropskega krščanstva spet pogani, častimo zlato tele in redki so sposobni doživeti Kristusa kot junaka nad junaki. Zlato tele je inficiralo celo kitajske in singapurske komuniste in seveda že pred stoletjem ameriške puritance, pri katerih se je potrošništvo prerodilo. Denarju podrejšmo vse funkcije človekove duše, od umetnosti do znanosti in religije; to razumem kot največjo ekološko katastrofo. Z nezavednim delamo ponižujoče in arogantno in ne pomislimo, da je to vulkan, transcendenčna moč. To ni obetavno, pa tudi to ne, da človekove pravice in svobodo posameznika velika večina povezuje samo s pravno državo, ne vedoč, da vse človekove pravice izhajajo iz krščanskega *Ecce homo!* Videli smo in tudi že izkusili, da brez zavesti posameznika, njegove zrelosti, sprememba družbenega sistema ne pomaga dosti. Do zrelosti pa se ne bomo prigrizli brez sodelovanja z nezavednim. S sanjami.

Svojeja odnosa do sanj si nisem oblikovala sama. Oče in mama sta me usmerjala, ker sta sanje spoštovala. Na očeta so bolj vplivale tiste, ki jih je sanjal sam, mama pa je bila tankočutna zasledovalka otroških sanj. Iz mojih je pridobivala namige o spremembi počutja in zdravja. Mama je, kot velika družinska šatulja, vsebovala vse nas, dokler ni v svojem sanjskem boju podlegla še prej, preden se je telesno zrušila. Kadar so sanje očeta navdale z negotovostjo, je delal zamišljen. Tiho je živel nekaj dni, dokler se sanjski občutki niso vpili vanj, čeprav ni natančno vedel, kaj prinašajo, potem pa se mu je vrnil podjeten in samozavesten korak. To je bil naraven vdih in izdih uspešnega poslovnega človeka, ki ni dovolil, da bi ga premagala oholost vsemogočnih materialistov, ki ji danes rečejo kar samozavest. Ljudi grobost fascinira, kadar je njihova zavest groba. Mnogi častijo grobost, čeprav jo javno kritizirajo, kajti prikrita grobost je celo sprejemljiva, čeprav pomeni zategovanje vozlov na zapletenem življenju, ki je popolnoma drugačno, kot je bilo, in ga nihče več ne obvlada. Deklarirani racionalisti postajajo največje žrtve svojih sanj.

Ko prebiram stare in nove avtorje, ki razlagajo sanje ali jih vpletajo v umetniško ustvarjanje, sta v meni še vedno najmočnejša dva občutka. Prvi je spomin na zburjanje iz sanj z občutkom polnosti. Imam pet, šest, sedem let in mami pripovedujem sanje. Ona me poslušaj, ni nestrpna, ne sprašuje. Nič se ne čudi. Mirna je, da se ne bi strgala tanka nitka, po kateri vlečem slike od bog ve kod. Še zdaj včasih v sanjah zakričim, da sredi noči pritečejo iz drugih sob gledat, kaj je. Tudi sama ne vem, kaj je, imam suha usta in srce mi razbija. Odrasla nisem sanj nikomur pripovedovala. Samo kdaj kakšne prijatelju, ki je jungovski psihiater v Murski Soboti. Edini na Slovenskem. Zapisujem pa si jih.

Drugi nepozabni občutek, ki je povezan s sanjami, ima okus veličastnosti. Leta 1984 sem dobila v roke hrvaško knjigo Carl Gustav Jung, *Psihologija & alkimija*, v kateri je avtor razložil več kot šestdeset sanj; v nadaljevanju so povezane z alkimističnimi besedili. Knjiga kaže, da so se srednjeveški "psihiatri" zavedali procesa človeškega plemenitenja, izdelovanja plemenite kovine, "zlata", sestva (Selbst). Ta knjiga me je talila, raztapljala in gradila moj pesniški subjekt, prav podobno, kakor so sanje počele z mojim očetom ali z mojo mamo, ki si je razvijala intuicijo, da bi potovala v noč k svojim otrokom. Pravilo je večno: "Ne bo ti uspelo, da bi iz drugih naredil eno, dokler ga ne boš najprej naredil iz sebe." Vseeno, kaj je imel v mislih srednjeveški mojster z besedo *eno*. O njej se ne da nič natančnega prebrati. Ne vemo, kaj je *eno*. Alkimist je najbrž *eno* čutil v želodcu, kakor sem tudi jaz več čutila v želodcu kakor v glavi, ko sem brala to nenavadno Jungovo knjigo. Slutila sem, da moram nadaljevati v smer, v kateri je subjekt "pesnika", ker je ta enost *conditio sine qua non* za dokončanje pesmi. S telesom, nič manj kot z glavo ali srcem, sem čutila psihološko plat umetniškega dela. Skrivnost je bila torej v duhu; stari alkimisti so govorili, da je skrivnost v soli – to je še ostalo shranjeno v naši zavesti. Rečemo: *cum grano salis* ali pa *to je brez soli*; to pomeni, da nima smisla ali duha. Od leta 1899, ko je izšla prva znanstvena knjiga o sanjah, so mnogi za Freudom v njih znova začeli resno iskati uporabne, zdravilne pomene.

V zgodnji mladosti sem se z zgledom privadila spoštljivemu odnosu do sanj, do prenašanja skrivnostne teže breztežnega v vsakdanjem življenju. Mama je bila pred drugo svetovno vojno trgovka, po njej pa je ostala doma. Oče je bil vse življenje pečarski mojster. Oba sta me naučila, da se dosežek začne rojevati šele takrat, ko skrivnostne zamisli potonejo v dušo. Še danes pesnike, pisatelje, arhitekto, profesorje, vrtnarje opazujem in presojam po njihovem odnosu do inspiracije. Kdor z nezavednim grdo ravna, bo brutalen tudi v umetnosti, grob bo z ljudmi in življenjem.

Ana Ahmatova, moj amulet, mi je prinesla Marino Cvetajevo in Josifa Brodskega. In Ivana Obrenova iz Vojvodine. Še zdaj lahko živo vidim pred seboj mlado, sedemnajstletno dekle, njene sanje, kako si je za revialno objavo namesto družinskega priimka izbrala ime, ki zveni kot poezija: A-n-a A-h-m-a-t-o-v-a. Njenemu očetu – živeli so v Carskem selu – se je zdelo nemogoče, da bi si ženska ustvarila ime s poezijo, zato jo je prosil, naj ne uporablja njegovega priimka. Spet eden, ki se je sramoval poezije in sanj. Ahmatova pa je bila jasnovidna, ne le s svojim novim imenom, ampak tudi zares. Ljudem je do konca življenja razlagala sanje.

Potem Gala, učiteljica in ljubica, ki je dovolj izobrazila nadrealističnega slikarja Salvadorja Dalija, da je začel svoje psihotične halucinacije sprejemati

kot umetniško inspiracijo, dokler ni končno, na starost, izjavil: "V sanjah dobim najboljše zamisli." Tudi Gala je ljudem razlagala sanje.

Intuicija je prav tako dober kažipot kot razum ali čustva ali senzitivnost, če je videti še tako nenavaden za okolje, v katerem živim in delam.

Ali gredo sanje na pot prej kot naš dan, ki je dolg štiriindvajset ur? Ali stare indijske Atharva-vede res pišejo o sanjah ali morda mislijo spanje? Torej na naše resnično življenje, ki je spanje vse dotlej, dokler ne postanemo duhovno prebujeni? Kateri svet kažejo sanje in katerega opazujemo mi, ko postanemo *budni*? Kakšna je razlika med budnim in prebujenim človekom? Razsvetljenim, ki pa ni razsvetljenski človek?

Sanje niso ne fasada, kakor je trdil Freud, ne dolgočasne litanije poemov, opisane v množici davnih in sodobnih sanjskih knjig. Sanje so rudnik poetičnega jezika. Freud, prvi markanten, znanstveni razlagalec sanj, ni bil tako poglobljen kot njegov mlajši kolega Jung, vendar smo si ga zapomnili kot nekoga, ki je sanje rešil z obskurnega obrobja. Ni čisto res, da je šele Freud dovolil sanjam stopiti v znanost.

V srednji kemijski šoli nam je profesor organske kemije razlagal, da je nemški kemik F. A. Kekule na znanstvenem srečanju, ki je potekalo že devet let pred izidom Freudove knjige, zbranim naravoslovnim veleumom razlagal, kako je odkril formulo benzena C₆H₆. Popolnoma naravnost jim je rekel: "Naučite se sanjati, gospodje!" Povedal jim je, da je zadremal pred kaminom in sanjal o kačah; ena izmed njih je zgrabila svoj rep in se vrtela pred njim. Morda je celo vedel, da je sanjal o alkimističnem Ouroborosu, starem simbolu ustvarjalne energije kozmičnega izvora, kajti nekoč so bili ljudje veliko širše izobraženi, kakor so danes. Tako znanstvenike kakor umetnike je zanimalo veliko več o smislu človeka in evoluciji duha, kakor danes zanima vse mogoče specialiste vseh mogočih ved. Ko bi bili holistični, bi bila njihova specializiranost zares močna.

Zahodni svet se je od srednjega veka naprej hitro spreminjal in od vsakega rodu je zahteval inovativnost. Ni bilo dovolj ponavljati dosežke svojih prednikov in pridelovati modrost, Zahod je zahteval nova in nova odkritja in osvajanja. Vseh zaslug ne moremo pripisati razumu, ker imamo precej pričevanj znanstvenikov, ki so odkrito priznali, da njihovi dosežki niso prišli po utečenih razumskih poteh, ampak po sanjskih, polžastih stopnicah. Einstein je priznal: "Vsakokrat ko sem zamudil na znanstveno srečanje, na katerem mi niso pripovedovali, kaj vse je v fiziki nemogoče, mi je uspelo kaj odkriti."

V Midrašu, v katerem je zapisano, da sanje sledijo besedam razlagalca, najdemo to zgodbo. "Neka žena je poiskala rabina Eliezerja, ker se ji je sanjalo, da je na strehi njene hiše razpoka. Rabin ji je razložil: Zanosila

boš in rodila sina. Odšla je in tako se je zgodilo. Znova je sanjala enake sanje in spet je odšla k rabinu, ta pa ji je povedal enako razlago. Ko je imela tretjič enake sanje, je spet prišla k rabinu, a ga ni našla. Sanje je povedala njegovim učencem. Oni pa so ji rekli: Tvoje sanje pomenijo, da boš pokopala moža. Odšla je in tako se je zgodilo. Ko se je rabin Eliezer vrnil, je zakričal na učence: Nesrečniki! Ubili ste človeka! Ali ni bilo rečeno: *In kakor nama je razložil, tako se je zgodilo* (Geneza 41,13).

Poznam nekaj pesnikov in režiserjev, ki so me svarili: "Pazi, kaj pišeš! Meni se je zgodilo, kakor sem napisal v pesmi. Meni se je uresničilo, kar sem posnel v zadnjem kadru. Pazi, kaj boš *sanjala*." Torej smo še vedno programirani po arhetipičnem vzorcu, ki je zapisan v *Svetem pismu*, v *Psalmih* (127): "Zaman vam je vstajati pred svitom, sedeti pozno v noč pri delu, jesti kruh trdega truda: saj ga svojim ljubljencem Bog daje v spanju." Paziti moramo, kako bomo sanjski kruh rezali.

Umetnost in znanost potrjujeta, da so sanje globlja resnica, ki je drugače resnična od zgodovinske. Končno je tudi življenje samo preveč skrivnostno, da bi ga gledali le z znanstvenimi očmi, saj ga lahko opravičimo samo kot umetniško delo. Preprostejšim, manj poduhovljenim ljudem se je globlja resnica nekoč razkrivala v sanjah, danes naj bi se jim s poezijo. Že ameriški Indijanci pesmi niso imeli za umetniško delo, ampak so jo sprejeli kot rezultat sanj. Veličino pesnika že od nekdaj spoznavamo iz njegovih sanj, ki jih ni hotel prirejati, čeprav jih kritiki njegovega časa niso sprejeli. Še hujše, prav zaradi sanj so mnoge pesnike izrinili iz časa, v katerem so živeli, a sanjski čas jih je prinesel nazaj. V nenehno sedanjost. Sanje marsikaterega sodobnega pesnika bodo morale počakati vsaj pol stoletja, da bodo močni, a podpovprečni sodobniki, ki jih bolj zanimajo nagrade in prestiž, pomrli. Nič novega. Zelo malo je bilo ustvarjalcev, katerih *sanje* še danes nekaj pomenijo in ki so imeli tudi milost, da so jih že za svojega življenja delili z drugimi.